

KRITIKA

NAGY HILDA

Szilágyi Zsófia: *Az éretlen Kosztolányi*

Az utóbbi évtizedekben Kosztolányi életműve iránt intenzív érdeklődés mutatkozott a magyar irodalomtudományban, de úgy tűnik, hogy a kritikai kiadás eddig publikussá vált eredményei és a több önálló tanulmánykötet még mindig hagyott maga után feltárni valót, legalábbis erre engednek következtetni a 2017-ben megjelent, a szerzőt és az életművet tárgyaló, egymástól módszertanilag nagyon eltérő monográfiák.¹ Szilágyi Zsófia két Móricz-könyve után egy pályatárs, mondhatni ellenfél indulása felé fordítja a figyelmét, jóllehet a két szerző tradicionálissá vált kontrasztja nála oly módon átértelmeződik, hogy nem az egyik teljesítményét hangsúlyozza a másik ellenében, hanem egymással párhuzamosan tárgyalja őket. A háttérben megélt háború kordokumentumai, a színházi életben való részvétel vagy az antiszemita írások kérdése közös pontként említhető, amelyek szorosabban a szerzők életéhez kapcsolódnak, ugyanakkor az irodalmi művekben érintkező témák, műfajok megjelenése (nők reprezentációja, emancipáció kérdése, a „zsidó” jelentésének többarcúsága, a detektívtörténetekkel való próbálkozás) szintén az összehasonlítás releváns szempontjai. A kötet célja, hogy a kánon centrumában álló regényekkel szemben ráirányítsa a figyelmet a szerző feledésbe merült korai novellisztikájára. Szilágyi ehhez vállaltan alkalmazza a kutatócsoport közös eredményeit, de jól látható az egyéni koncepció, amely köré az egyes fejezetek szerveződnek: a pályakezdő Kosztolányi elhelyezése a korabeli értelmiségiekre nehezedő kihívások, tragédiák közegeiben (a publikációs lehetőségektől a világháborúig), néhol egészen a kortárs irodalomig vezető példákkal; egyes szövegekre fókuszálva a hibák, esetlenségek kiemelése és illúziómentes értelmezése.

Az *éretlen Kosztolányi* vállaltan nem életmű-monográfia, már csak azon szelekciós gesztus okán sem, hogy Szilágyi egy választott pályaszakasz kiemelt műveinek értelmezéseinek keresztül tárja fel a szerző munkásságát, árnyalja a recepcióban eddig kialakult képet. (Megjegyzendő, hogy ezzel a gesztussal kikerüli, megnehezíti a számonkérhetőségét is egy-egy mulasztás vagy következtetlenség kapcsán, hiszen felhozható, hogy például a *Bolondokról* miért nem készült a *Boszorkányos esték* mintájára önálló tanulmány, jóllehet, egyes szövegeket röviden tárgyal a kötetből.) Amint azt

már a kötet címe is sejteti, a kutatás középpontjában Kosztolányi pályájának korai szakasza áll, pontosabban prózairói indulása, főként az 1920 előtt keletkezett szövegek, jóllehet az évszám nem átléphetetlen határként értendő. A *Boszorkányos esték* és a *Bolondok* darabjai mellett egy drámaértelmezés is helyet kap (a *Patáliáról*), de ugyanúgy az *Aranysárkány*, egy *Esti*-novella, egy háborút tematizáló kötet, egy-egy levél, visszaemlékezés, valamint referenciaként a *Nero, a véres költő* is előkerül. Kissé gyengíti az érvelést, hogy a novellák elemzése során végül következetesen mindig felbukkannak a regények is, ellenpontként vagy újabb irodalmi példaként: többnyire az *Édes Anna*, a *Pacsirta*, az *Aranysárkány*, néhol pedig az *Esti Kornél* darabjai. Jóllehet, a regénybeli példákra többnyire van funkciója a szövegben, mégis mintha saját koncepciója ellen dolgozna a szerző. Megakasztja a gondolatmenetet, vagy a lábjegyzetbe kívánczik például a *vonat megáll* című novella értelmezésében a vonat fekete ponttá törpülésének hasonló szerkezetű előfordulása a *Pacsirtában*. Szövegelméletként említhető, viszont nagy valószínűséggel nem Kosztolányi vívmánya ez a metafora, és az sem kizárt, hogy más művében is előfordul a távozó vonat kissé banális képe. Az ehhez hasonló asszociációk a kötetben nem a novellák önálló értékét növelik, hanem még inkább azt hangsúlyozzák, hogy a korai novellák tollpróbák voltak a nagyobb lélegzetű, és ezek szerint fajsúlyosabb művek megírásához. Az sem egyértelmű, hogy mi szükség van arra, hogy irodalomtörténeti észrevétel Darvasi Lászlótól vett idézettel támasszunk alá (54.). A *pályakezdés. Mítosz vagy konstrukció* című tanulmányban hasonlóan idegenül hat Háy János vagy Kukorelly Endre véleményének főszövegbe emelése, hiszen Kosztolányiról, korszakáról nem árulnak el többet, mindössze a szóban forgó téma (jelen esetben az irodalmi intézményrendszerbe való belépés) aktualitását demonstrálják. Az alternatív Móricz-újraolvasóként is értelmezhető Kosztolányi-centrumú kötet lényegében rámutat a benne rejlő központi ellentmondásra. Felmerül ugyanis a kérdés, hogy mennyiben sikerül a szerző életművéről alkotott kép szisztematikus kimozdítása, árnyalása, ha több tanulmányban keresni kell, hogy hol van Kosztolányi (pl. *A dilettáns író; Très bien, princesse; Ellentét, idegenség*). A *Très bien, princesse* zárlat felőli célkitűzése az volna, hogy Kosztolányi szövegeinek újrahasznosítása az eredeti szövegre visszahajlítva új olvasatot kínáljon, de ez a szövegben megkezdett folyamat marad. Sokkal inkább az érződik, mintha Cseregi Bandi 1910-es párizsi története mindössze kiinduló pontként szolgálna arra, hogy Hekerle Lászlóról lehessen beszélni.

Annak ellenére, hogy Szilágyi vállaltan nem kíván vitába szállni Kiss Ferenc *Az éretlen Kosztolányi* című kötetével, mégis úgy érezhető, hogy a szerző a könyv nagy részében polemizál, amire már a cím is utal. Szitár Katalin „egységes szövegvilág” megfogalmazását problematikusnak tartva (83.) nem korlátozódik a regények értelmezésére. Jóllehet a szerző már a bevezetőben megosztja olvasójával személyes érintettségét, képes felülkerekedni fiatalkori illúzióján, és értelmezéseivel arra mutat rá, hogy nem létezik se tökéletes szöveg, se tökéletes szerző, hanem a hibák is az életmű szerves részét képezik. Nem abnormális jelenségek, amelyeket szégyellni vagy letagadni kell a vizsgálat során, hanem olyan tényezők, melyek fényében érdemes újra gondolni a megszilárdult anyagot. Ezzel a gesztussal a monográfia szerzője részben

¹ ARANY Zsuzsanna, *Kosztolányi Dezső élete*, Osiris, Budapest, 2017.; BÓNUS Tibor, *A másik titok*, Kortárs, Budapest, 2017.

a Lengyel András és Szegedy-Maszák Mihály között lezajlott vitához csatlakozik, és leszögezi, hogy még nem jutott nyugvóponttra a Pardon-ügy. Schein Gábor Füst Milán naplóját vizsgáló tanulmánya nyomán a „zsidó” fogalom használata is új nézőpontból lesz a vizsgálat tárgya, és a két szélsőséges pont között egy járható, köztes útra vezet (Szilágyi átveszi az idézőjelet, és Scheinhez hasonlóan nem tekinti eleve tudottnak, hogy mit rejt a fogalom, hanem az egyes szövegek mentén próbálja meghatározni a jelentését).

A tanulmányokról tehát általánosságban elmondható, hogy tág környezetben értelmezik nemcsak a vizsgálni kívánt köteteket, hanem a hozzájuk kapcsolódó értelmezéseket is. Ez az interpretációs attitűd éppen szerteágazása okán válhat visszássá. Termékeny, amennyiben Szilágyi egyes tanulmányaiban annyi lehetőséget vet fel egy novellával kapcsolatban, hogy több munka is születhetne belőle. Másrészt viszont a sok opció között elveszhet a fő irányvonal (akár fejezetenként is), a következtetésekhez sokszor nem egyenes út vezet, ha vezet. Gondolok itt például *Az asszonyok és szavak* című tanulmányra, amelyben Szilágyi nemcsak több Kosztolányi-szöveget tárgyal, de Móricztól is több novellát beemel az értelmezésbe, ráadásul egy Csehov-párhuzammal is él. Szlavistáról lévén szó, nem meglepőek az orosz irodalomból származó összehasonlítások, viszont míg a *Bűn és bűnhődés A detektív* mellett képes meggyőzően hozzáadni az értelmezéshez, addig a Csehov-novella, de a Szilágyi által is távolinak bélyegzett Goncsarov *Oblomov* című regénye sem képes betölteni a nekik szánt szerepet. A néhol távolinak tűnő, meglepő megközelítések ellenére a tanulmánykötet koherens egész marad. Ez részben annak köszönhető, hogy Szilágyi minden esetben a korábban kialakult tudományos diskurzust revideálja, viszont ezt a törekvést nem az eddigi értelmezések negligálásában valósítja meg, hanem sokkal inkább a perspektívatágítást és a recepcióban konstruált szerzőképek felülbírálatát szorgalmazza.

A kötetben olvashatóak tematikusan egymással érintkező írások, amelyeket érdemes lett volna ebből a szempontból továbbgondolni, helyenként összevonni. A bevezetés és az első két fejezet (*A pályakezdés: mítosz vagy konstrukció?*, *A dilettáns író*) lényegében egymáshoz szorosan kapcsolódó problémaköröket feszegetnek, de az ismétlődés révén kevésbé hatásosak az egymástól feleslegesen elkülönített, de hasonló irányú érvelések. Már az első említéskor egyértelmű, hogy a tárgyalt téma jelentősége nem kérdőjelezhető meg, de a szerző mintha több helyen is szükségesnek érezné, hogy alaposan alátámassza kutatásának relevanciáját. Ellenpéldaként említhető, hogy a „zsidó” kérdéskört tárgyaló (*Küzdelem egy gigászi árnyal; Ellentét, idegenség*) vagy az első világháborúhoz köthető (*Fivér a fronton; „annak, ami vele történt nem volt jegye és szava”*) tanulmányok sikeresen építkeznek egymásból, és építik a kötet kompozícióját.

Az éretlen Kosztolányi szemlélete főként a klasszikus magyar irodalom kutatóinak munkáival rokonítható, a szerzői önmarketing témájához előzményként megemlíthető Margócsy István Petőfi-monográfiája vagy Szilágyi Márton *A költő mint társadalmi jelenség* című kötete. A *Boszorkányos esték* kiadása kapcsán a mecénáshálózat kiépítése nemcsak Kosztolányi elszánt karrierépítési stratégiájára enged rálátást, hanem

betekintést nyújt a korabeli könyvkiadás lehetőségeire, nehézségeire is. Meglepő, hogy az irodalomjegyzékben nem szerepel Bengi László *Az irodalom színterei. Irodalom és sajtó összefüggésrendszere a 20. század első évtizedeiben* című 2016-os kötete, melyre a közeli megjelenési időpontok szólhatnak mentségül, bár érdekes párbeszéd alakulhatott volna ki a két kötet között. A Bengi által szorgalmazott sajtótörténeti áttekintés nem áll távol Szilágyitól sem, hiszen a legtöbb tanulmányban demonstrálja a szöveg, hogy holisztikus kép megalkotására törekszik, melyhez elengedhetetlen a kontextualizálás, a korabeli recepció, publicisztika, de a kortársak visszaemlékezéseinek beépítése segítségével, továbbá a szakirodalom eddigi álláspontjának értő és kritikus kezelése.

Mint korábban említettem, a Kosztolányi-kutatócsoportban szerzett tapasztalatok, közös eszmecserék meghatározóan befolyásolták a kötetbeli tanulmányok alakulását, módszertanát és végkövetkeztetéseit (pl. 219.). Az alapos munka főként a különböző szövegváltozatok értő, pontos kezelésében mutatkozik meg. A nagyszámú szövegvariáns nemcsak a korai pályaszakaszra, illetve a prózára volt jellemző, de az oeuvre egészének vizsgálata során érvényesítendő ez, a kritikai kiadás elkészülését is jelentősen nehezítő jellegzetesség. A filológiai pontosság igénye mellett a kötet a laikus és a professzionális olvasókat egyaránt képes megszólítani. Szilágyi Zsófiától nem meglepően új, esetleg szokatlan ez a gesztus, hiszen ismerős ez az önazonos nyelv nem csak kritikáiból, hanem *A továbblépő Móriczban* megjelent esszékből, néhol esszészzerű tanulmányokból is. Mégsem esszé és tanulmány műfajai között ingadoznak a fejezetek, mert a szerző végig fenn tudja tartani a könnyen befogadható, mondhatni olvasmányos műfaj kereteit. Az irodalomtörténészek, kritikusok között a magyar irodalomértésben kevésbé népszerű (és nem problémátlan) ez a nyelvhasználat, amely egyszerre kíván a szakma számára is új perspektívát kínálni, ugyanakkor kevésbé avatottak számára is élvezetes, élvezhető és érthető olvasmányt létrehozni. A kötet szerzője jól érzékelhetően tehát nem egy terminus technicusoktól sűrített metanyelven akar belépni a diskurzusbba, hanem egy következetes, de többnyire inkább kritikákra jellemző hangot aktivál, ami ugyanakkor nem kérdőjelezi meg a kutatási téma széleskörű, alapos ismeretét, a konklúziók relevanciáját és jelentőségét.²

A kötet elsődlegesen nem az egyes szövegek korábbi értelmezéseit mozdítja ki, sokkal inkább a recepciónak Kosztolányi személyéhez fűződő korábbi viszonyát írja felül. Az éretlenség, fiatalság, érvényesülési nehézség, de az írói pályán tudatos helyfoglalási vágy egyaránt jellemzik Kosztolányit, és a Szilágyi által felkínálta olvasatban alakja akár *dilettáns*ként is olvasható. Mindebből az következik, hogy a kiemelt idézet – „Szembe kellene nézni vele, hogy Kosztolányinak már az eleje is Kosztolányi” (89.) – többféle értelmezést is generálhat. Egyrészt, hogy a tanulmánykötet szerzői intenciójának megfelelően az életmű szerves egységének tekintendő, és jól tükrözi az „érett” művekből is kiolvasható karaktert, amely párbeszédképes a későbbi alkotóval. Másrészt viszont, mintha érzékelhetően csorbulna a Kosztolányi felé támasztott

² Szilágyi Zsófia törekvése nem egyedülálló a magyar irodalomtudományi életben. Wirágh András a szintén 2017-ben megjelent *Cholnoky Viktor, a szépirodalom* című kismonográfiájában hasonló nyelvezettel operál.

elvárás, a tökéletesség illúziója, és ezért Szilágyi sokszor a hibákban is mintha az esztétikai értéket keresné, bizonyítaná. Ezt a kettősséget érzékelhetjük a következő részletben is: „Rájöhetünk arra, hogy Kosztolányi valóban kiemelkedő prózaírói tehetség volt ugyan, mégis: nyelvi ereje, szövegalkotó és sűrítő képessége rengeteg munka árán teljesedett ki a húszas-harmincas évekre” (201.). Világos, hogy nincs tökéletes szöveg, tökéletes, kiforrott alkotó, amelynek fényében az egész életművet érdemes tárgyalni, de mintha továbbra is ott lapulna a korai veritékes munkában a későbbi dicsőség. A retorikai buktatók ellenére Szilágyi Zsófia könyve a másik két 2017-es Kosztolányi-kötethez képest megítélésem szerint a legtöbb újítást hozza, nemcsak a szerző sokrétűségét bizonyítva, hanem az életmű keveset vagy egyáltalán nem tárgyalt darabjait értelmezve. Továbbá az *Esti Kornél* mint tanulmánykötet „műfaji mintája” (a szerző saját megfogalmazása) döntően sikeres vállalkozásnak tűnik, hiszen képes ötvözni az Arany- és Bónus-monográfiában hangsúlyos elemeket: az életmű és a magánélet közti egyensúly mindvégig megmarad, és bár nem szövegek központú értelmezéseket olvashatunk, mégsem hagynak maguk után hiányérzetet az egyes fejezetek, jóllehet az „éretlen” prózaíró Kosztolányiról alkotott tudásunk még bővíthető.

(*Kalligram, Budapest, 2017.*)

Alfie Bown: *In the Event of Laughter. Psychoanalysis, Literature and Comedy*

Alfie Bown legújabb kötete Alan Badiou eseményfogalmára építve lacaniánus keretben tárgyalja a nevetés jelenségét. A gondosan felépített elméleti apparátust a szerző történetileg és műfaji szempontból is változatos korpuszon teszi próbára: a *commedia dell'arté*-ből kinőtt angol-szász bábjátékhagyomány különböző történeti variációinak, majd performanszoknak a vizsgálatát a 19. századi karikatúra-hagyománnyal, később a francia szatirikus kéthettilap, a *Charlie Hebdo* botrányt kiváltó, és gyilkosságsorozattal megtorolt karikatúráinak elemzésével kapcsolja össze. A *Trauerspiel* hagyományával összefüggő elméleti kérdésektől Shakespeare *Szentivánéji álm* című darabjához, majd annak gryphiusi újraírásához kalauzol bennünket Bown gondolatmenete, később Chaucer- és Dickens-részletek, majd Gogol *Kökönyeg* című darabjának jelenetei világítják meg a jelenség aktuálisan vizsgált módozatait, végül pedig néhány Kafka-levelel célzott olvasata és Chaplin *Diktátor*-filmje zárja a parádés kínálatot. Jóllehet, szisztematikusan végigköveti a komikumelméletek történetét és módszertanát, előfeltevéseit és következtetéseit, az olvasónak rögtön szemet szúrhat, hogy Bown nem komikumról, de nem is humorról, hanem jóval tágabb megközelítésben nevetésről beszél, ami kellő mozgásteret biztosít interdiszciplináris vizsgálata számára ahhoz, hogy a kutatás tárgyát összetett, pszichés-szellemi-társadalmi megnyilvánulásként, adott esetben éppen nyelvként, jelenlétként vagy a jelentés összeomlásaként értse. Az *In the Event of Laughter* a 2018-ban indult *Psychoanalytic Horizons* sorozat harmadik kötete, amely kifejezetten tudományközi kutatások eredményeit publikálja a pszichoanalitikus elméletek és különböző irodalomelméleti irányzatok (*cultural studies*, feminizmus), a médiakutatás, politikaelmélet és etika határterületeiről.

Bown érdeklődésének kiindulópontja – mondhatnánk, Bataille szellemében (vö. 134.) – az a nyugtalanító zavar, kellemetlen utóíz, amit a nevetés hagy maga után (2.), és amely valóban nem érthető meg, ha a komikumelméletek kérdései nyomán kizárólag a komikus helyzet kialakulásának okaira és körülményeire kérdezzünk. Vállalkozása egésze szempontjából szimptomatikus, amikor a szerző Erving Goffman szociológus szövege nyomán utal arra, hogy az *only joking* ('csak vicceltem') egyike a leggyakoribb angol társalgási fordulatnak, ami jól mutatja, hogy nagyon is tisztában vagyunk a nevetés veszélyes, akár kegyetlen, átideologizált erejével (11.). Ahogy Bown könyve is bizonyítja, Badiou hegeli és lacani alapozású eseményfogalma és Bataille vonatkozó írásai mentén a nevetés ideológiaképzőként és az identifikációs folyamatok összevívőjeként is tárgyalható, hiszen nemcsak hozzájárul gondolkodásmódunk, társadalmunk kereteinek a kialakításához, de fenyegeti, újra is rendezheti azokat. A könyv megőrizte a korábbi PhD-dolgozat kissé iskolás és mechanikus szerkezetét, a fejezetek